

INSTITUTIONEN FÖR KULTURVÅRD

TRÄDGÅRDEN VID HÖNSÄTER SLOTT

Historia, nutid och framtid

Alexandra Hillman

Uppsats för avläggande av filosofie kandidatexamen med huvudområdet kulturvård
med inriktning mot trädgårdens hantverk

2017, 180 hp
Grundnivå

Trädgården vid Hönsäter slott Historia, nutid och framtid

Alexandra Hillman

Handledare: Inger Olausson

Kandidatuppsats, 15 hp
Trädgårdens och Landskapsvårdens Hantverk

UNIVERSITY OF GOTHENBURG
Department of Conservation
P.O. Box 130
SE-405 30 Göteborg, Sweden

www.conservation.gu.se
Tel +46 31 786 47 00
Fax +46 31 786 47 03

Bachelor of Science in Conservation, with major in Garden and Landscape Crafts,
180 hec

By: Alexandra Hillman
Mentor: Inger Olausson

The Garden at Hönsäter Castle; History, Present and Future

Hönsäter Castle's history goes back to the 12th century but very little is known about the garden and its early history. The castle's own archives are gone and the sources in previous studies have therefore been limited. The garden has been neglected for a long time, there are no flowers or flowerbeds and there are no plans to reconstruct or develop the garden. The purpose of my study has been to find out more about the garden's history through searching in archives, to compose my findings and to evaluate the garden's current status. Literature studies have contributed to the understanding of how the gentry's gardens looked in a historical perspective. It has also offered insight into how one should go about a reconstruction of the garden and which aspects are important to consider. The result has been used as the foundation for an evaluation of the cultural-historical values in the garden as well as a suggestion for which measures should be taken in order to re-create certain historical elements in the garden. The study has shown how important the historical studies and sources are and it has also pointed out some important aspects to consider when planning and budgeting a reconstruction of a historical garden.

Title in original language: Trädgården vid Hönsäter slott; Historia, nutid och framtid.

Language of text: Swedish

Number of pages: 39

Keywords: historic garden, garden conservation, preservation, cultural valuation, Hönsäter

FÖRORD

Hönsäter slott fångade min uppmärksamhet då det kom ut till försäljning på Hemnet för ett par år sedan. Nyfiket började jag leta och samla information om slottet och var snart helt fångslad av det och av dess historia. Under en delkurs i min utbildning skrev jag ett arbete om infartsallén till Hönsäter slott (Hillman 2016).

Dock kände jag mig inte riktigt färdig med Hönsäter och var nyfiken på om det fanns fler, ännu oupptäckta källor som rörde trädgården. Det blev upprinnelsen till denna uppsats och det har varit ett stort nöje att få forska kring och skriva om Hönsäter.

Stort tack! till alla som har hjälpt mig på vägen mot en färdig uppsats:

Min handledare Inger Olausson för uppmuntran och goda råd.

Vår eminenta bibliotekarie Maria Hörnlund som har superkoll på alla "sina" böcker och beredvilligt lånar om dem åt mig.

Hans Reinhold på Hönsäter för att jag fick lov att besöka trädgården samt fotografera och ställa frågor.

Wilhelm Klingspor på Hellekis säteri för att han så generöst har delat med sig av sitt gårdsarkiv och Fritiof Olssons berättelser.

Sven-Olof Ask och David Jonsson på Stifts- och Landsbiblioteket i Skara för hjälp med att söka arkivmaterial samt inskanning av dokument.

Gunnar Florin på Landsarkivet i Göteborg för att han så tålmodigt letat fram arkivmaterial åt mig, hjälpt mig rota igenom lådorna i källaren efter ritningar samt skannat in dessa åt mig.

Min dotter Rebecca Hillman samt min lärare Eva Gustavsson för att ni trodde på mig hela vägen.

Mariestad, 25 juni 2017
Alexandra Hillman

INNEHÅLLSFÖRTECKNING		Sida
1	INLEDNING	2
1.1	Bakgrund	2
1.2	Forsknings- och kunskapsläge	2
1.3	Syfte, målsättning och frågeställningar	4
1.4	Avgränsningar	5
1.5	Metod	5
1.6	Teoretisk referensram	5
1.7	Källmaterial och källkritik	6
2	UNDERSÖKNING	7
2.1	Fastighetsuppgifter	7
2.2	Gårdens och trädgårdens historia	8
2.3	Trädgården 2002	20
2.4	Inventering och nulägesbeskrivning	20
3	KULTURHISTORISK VÄRDERING	23
4	ÅTGÄRDSFÖRSLAG	24
5	DISKUSSION OCH SLUTSATSER	27
6	SAMMANFATTNING	28
	ILLUSTRATIONSFÖRTECKNING	29
	KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING	30
	BILAGOR	33

1 INLEDNING

1.1 Bakgrund

Hönsäter slott har anor från 1300-talet men man vet mycket lite om trädgården och dess tidiga historia. Nordiska museet gjorde en kartläggning av trädgården 1931 men tidigare information och ritningar saknas, dessutom är gårdens arkiv borta.

Tre tidigare elever vid Trädgårdsskolan Da Capo i Mariestad har skrivit om Hönsäter slott (Fors, Dahlberg & Baggeryd 2002). Deras undersökning omfattar trädgårdens och handelsträdgårdens historia och dess status 2002, men deras källmaterial var starkt begränsat. De hade till exempel inte tillgång till allt det material som idag finns online i form av historiska kartor med mera.

Nuvarande ägare har satsat på att renovera byggnaderna medan trädgården har fått stå tillbaka. Den nuvarande skötseln av trädgården är begränsad till att klippa gräs och häckar. Det saknas blommor och rabatter och det finns ingen plan för att restaurera eller utveckla trädgården.

1.2 Forsknings- och kunskapsläge

Restaurering av historiska parker och trädgårdar är fortfarande ett relativt nytt forskningsområde, åtminstone i Sverige. Nya lagar och förordningar såsom Florensdokumentet från 1982 och Kulturmiljölagen (KLM 1988:950) från 1988 har skapat såväl ett intresse för, som nya möjligheter, och skyldigheter, att bevara dessa kulturhistoriskt värdefulla miljöer (Ahrland 1993).

Disciplinen är tvärvetenskaplig och omfattar ett flertal yrkeskategorier såsom historiker, trädgårdsmästare, konstvetare, historiker och arkeologer samt ett antal myndigheter som till exempel Riksantikvarieämbetet. Denna bredd avspeglar sig också i den litteratur och tidigare forskning som finns i ämnet samt hur man resonerar kring och tar sig an en trädgårdsrestaurering eller en rekonstruktion. Även om man i stora drag är överrens om hur man bör gå tillväga så har man ofta olika infallsvinklar beroende på vilken bakgrund man har.

Många handfasta tips och råd finns att tillgå för den som avser att restaurera eller rekonstruera en trädgård. Grunden för arbetet bör alltid vara en gedigen förundersökning kring trädgårdens historia, dess utveckling och dess nuvarande status. Genom att analysera och tolka materialet kan man så småningom formulera en åtgärdsplan eller ett vårdprogram, som sedan kan kompletteras med en vårdplan (Flinck 1995, ss. 5-9; Fretwell 2001, ss. 63-79; Sunesson 2001, ss. 67-69).

En viktig aspekt att ta hänsyn till vid en restaurering eller rekonstruktion är hur trädgården lever och förändras genom årens gång. Vissa växter frodas, andra byts ut när modet växlar, träd växer upp och når sin fulla storlek. Detta behöver man förhålla sig till. Det anses sällan rimligt att ta ner fullvuxna träd för att återställa en trädgård till dess originalskick, det vill säga nyplanterad. Maria Flinck (2013, s. 182) delar upp trädgårdens förändring i tre grundvarianter:

1. De trädgårdar där den ursprungliga anläggningen, även växterna, är välbevarad.
2. De trädgårdar som under historiens lopp har skötts och utvecklats med stegvisa moderniseringar och nyanläggningar.
3. De trädgårdar som har lagts om radikalt flera gånger under sin historia.

Hur ställer man sig då till de överlagringar från olika epoker som finns i en trädgård? Vid restaureringen av Het Loo i Holland tog man bort de senare överlagringarna och återställde parken till dess originalskick, i strid med Florensdokumentet som stipulerar att samtliga perioder i en trädgårds historia skall ges lika hänsyn. Vid Nordkirchen i Tyskland beslöt man istället att olika delar av parken skulle restaureras till olika tidsepoker (Ahrland 1993, ss. 15-26, 38-48). Problemet blev då att få parken att uppfattas som en helhet (Rydh 1997, s. 39).

En kritisk diskussion kring olika restaureringsideologier förs av byggnadsantikvarien Ulrika Rydh i hennes examensarbete *Att bevara det förgängliga: en diskussion om bevarandet av historiska trädgårdar och parker med Engelsbergs bruk som exempel* (1997). Hon fokuserar på vikten av att ha en helhetssyn kring samspelet mellan byggnaden och dess omgivning och hon menar att Florensdokumentet bör ”vara utgångspunkten för alla som arbetar med historiska parker och trädgårdar” (Rydh 1997, s. 38).

Landskapsarkitekterna Walter Bauer och Kolbjörn Waern menar däremot, i strid med Florensdokumentet, att man bör återskapa originalanläggningen så gott det går utifrån det arkivmaterial som finns bevarat. Problemet blir då att antingen ”tolka originalutövarens tankar” (Rydh 1997, s. 38) eller att se till trädgårdens faktiska utseende i form av de fysiska rester som kvarstår (Waern 1995, s. 20). Waern ger dock utrymme för att trädgården lever och förändras och att man måste ta hänsyn till detta.

Både landskapsarkitekten Torbjörn Sunesson och den engelske trädgårdsmästaren John Sales berör en annan viktig aspekt, trädgårdens höga konstnärliga värden. De menar att dess ständiga förändring innebär att varje ögonblick i trädgården är unikt och liknar trädgården vid ”Performance Art” (Sales 2000, s. 83). Trädgården är aldrig färdigskapad utan måste ständigt utvärderas och omdefinieras, vilket skapar problem för en restaureringsprocess som ju kräver ett långsiktigt tänkande (Sunesson 2000, ss. 64-66; Sales 2000, ss. 77-80).

Vi får inte heller glömma bort att trädgårdens konstnärliga värden och dess föränderlighet skapar förutsättningar för att besökare skall kunna återvända till en trädgård flera gånger och

då kunna få nya upplevelser varje gång (Sales 2000, s. 81). Förändringen ses då som en önskvärd egenskap, något som kan tyckas vara naturligt i Storbritannien där många av de historiska trädgårdarna är stora besöksmål.

När man så har bestämt sig för hur man vill fortgå med en restaurering eller rekonstruktion kan det dyka upp en mängd problem på vägen. Budgeten kanske inte räcker till det man vill göra, marken kanske är för sank på vissa ställen. Vattensalamandrar kan ha tagit en damm i besittning och då ställs plötsligt höga biologiska värden mot de kulturhistoriska värdena (Grönwall 2001, ss.58-62).

Huruvida man väljer att renovera befintliga element i en trädgård, återskapa den till ett slags ursprungsstatus eller nyanlägga en pastisch-variant av hur man tror det kan ha sett ut beror följaktligen på vilken infallsvinkel man har från början. Det beror också på vad man vill uppnå och vilken kunskap som har erhållits gällande trädgårdens tidigare historia.

Vilken yrkesmässig kunskap man har tillgång till spelar också en stor roll. Flera av de berörda skrifterna tar glädjande nog upp hur värdefulla trädgårdsmästarna och deras praktiska kunskap är. I Storbritannien hyllas de och man menar att de är vitala för processen (Sales 2000). Där har man skapat särskilda utbildningar för dem som vill arbeta med historiska trädgårdar och parker.

1.3 Syfte, målsättning och frågeställningar

Syftet med detta arbete är att försöka ta reda på mer om trädgårdens historia samt kartlägga hur den ser ut idag och därigenom ta reda på vad som finns bevarat från olika tidsepoker. Därefter göra en kulturhistorisk värdering av trädgården samt, utifrån det som kommer fram om dess historia, ge ett förslag till åtgärder för trädgården. Mina frågeställningar har varit:

- a) Hur har trädgården sett ut i ett historiskt perspektiv? Finns det ännu upptäckta källor som kan ge ytterligare information?
- b) Finns det spår av eller kvarstående element från olika epoker i trädgårdens historia?
- c) Vilka kulturhistoriska värden finns?
- d) Hur kan man rekonstruera trädgården så att dessa värden ökar?

Målsättningen är att detta arbete skall ge ökad kunskap om trädgårdens historia och vilka kulturhistoriska värden som finns i trädgården idag. I förlängningen vore det naturligtvis mycket intressant att faktiskt få till stånd en rekonstruktion av Hönsätters trädgård.

1.4 Avgränsningar

Undersökningsområdet begränsas till trädgården runt själva slottet. Den handelsträdgård som tidigare låg på gården väster om slottet ingår inte i undersökningen och inte heller infartsallén fram till slottet då den redan har undersökts i ett tidigare arbete (Hillman 2016). Någon tidsram för undersökningen har jag inte satt eftersom jag inte visste vad för material som fanns tillgängligt och inte ville utesluta något.

1.5 Metod

Ett flertal olika metoder har använts för min undersökning.

Arkivsökningar

En utvidgad undersökning av arkivmaterial och historiskt källmaterial har gjorts för att få en utökad kunskap kring trädgårdens historia. Närliggande gårdars arkiv har undersökts för att hitta ytterligare information. Även Landsarkivet samlingar och andra arkiv har sökts igenom ordentligt med syfte att hitta kompletterande material.

Litteraturstudier

Restaureringsförslaget grundar sig i en litteraturstudie kring vilka teorier som finns rörande restaurering och rekonstruktion av historiska trädgårdar samt ett ställningstagande kring hur man vill gå tillväga och vad man vill uppnå. Då det historiska källmaterialet har varit begränsat har en utökad historisk undersökning även omfattat allmän trädgårdshistoria som har gett ledtrådar till hur trädgården kan ha sett ut.

Platsbesök och intervjuer

Platsbesök för en uppmätning och kartläggning av trädgården och samt iakttagande av dess nuvarande status bidrar till underlaget. Intervjuer med personal på plats ger ytterligare information.

1.6 Teoretisk referensram

Under rubriken forsknings- och kunskapsläge diskuteras olika teorier och förhållningssätt kring hur man kan resonera vid en restaurering eller rekonstruktion av en historisk trädgård.

Det är viktigt att ta hänsyn till trädgårdens föränderlighet och de överlagringar som finns från olika epoker i trädgårdens historia vid en rekonstruktion (Flinck 2013, s. 182; Ahrlund 1993, ss. 15-26). Florensdokumentet har varit vägledande i mitt åtgärdsförslag då jag i likhet med Ulrika Rydh anser att Florensdokumentet bör vara utgångspunkten ”för alla som arbetar med historiska parker och trädgårdar” (Rydh 1997, s. 38).

1.7 Källmaterial och källkritik

För att kunna följa trädgårdens historia och utveckling har ett flertal olika typer av källor använts. Kartor, teckningar, berättelser, fotografier och ritningar. Genom att använda många olika typer av källor har jag fått tillgång till ytterligare information.

Gårdsarkivet på det närliggande Hellekis säteri visade sig vara en bra utgångspunkt. Därifrån fick jag såväl Fritiof Olsson berättelser, som en ingång till Landsarkivets samlingar i Göteborg. Landsbiblioteket i Skara liksom museet där bidrog ytterligare med såväl Nordiska museets undersökning som med flera äldre skrifter.

Numera finns också väldigt mycket material digitaliserat och on-line. Det har gett upphov till källor som Gunnar Nyströms kåseri och gamla vykort från Leopolds Antikvariat. Där finns också Lantmäteriets historiska kartor samt Kungliga bibliotekets samlingar, däribland teckningen föreställande Hönsäter.

Det är viktigt att vara kritisk vid granskningen av materialet. Olika källor kan vara svåra att tolka och bedöma.

Vissa äldre kartor och ritningar ger endast en schematisk eller idealiserad bild och därför får man vara försiktig vid tolkningen av dessa. Äldre kartor saknar den exakthet som modern mätteknik medger. Nordiska museets undersökning från 1931 är dock mycket detaljerad och kan därför betraktas som tillförlitlig.

Detsamma gäller berättelserna, en berättare kanske inte alls minns exakt hur det var förr. Minnet sviktar kanske med tiden och man kan idealisera det som hände. Såväl Fritiof Olsson berättelser som Gunnar Nyströms kåseri är nedskrivna många år efter den epok de skildrar.

Fotografier ger ofta bra information men äldre fotografier kan vara suddiga och svårtydda. Ritningar ger en utmärkt bild men det är inte alltid helt klart vad som har blivit genomfört och vad som bara var ett första förslag som senare blev ändrat.

Den samlade bedömningen av källmaterialet har därför grundat sig på en tolkning av hela materialet.

2 UNDERSÖKNING

Hönsäter slott är idag privatägt och har en parkliknande trädgård med stora gräsytor och ett äldre trädbestånd. Vissa spår av tidigare epoker i trädgårdens historia finns dock kvar.

2.1 Fastighetsuppgifter

Fastigheten Hönsäter 7:25 är beläget på norra sidan av Kinnekulle, i utkanten av Hällekis samhälle i Götene kommun, se figur 1. Ägare till fastigheten är Hamrehus AB. Gårdens byggnader, förutom ladugården, samt delar av de äldre murarna är byggnadsminnesmärkta (Länsstyrelsen i Skaraborgs län 1979). Gården består totalt av ca 230 hektar mark, en stor del av marken är naturvårdsområde sedan 1982 med varierande grader av skydd (Götene Kommun 2014, s. 21).

På fastigheten finns flera fornlämningar, i trädgården finns bland annat en minnessten och en runsten. I närområdet finns dessutom områden med fossil åkermark samt lämningar från det tidigare kalkbruket (Riksantikvarieämbetet 2017).

Figur 1: Hällekis samhälle med Hönsäter slott inringat. Karta: Eniro.

2.2 Gårdens och trädgårdens historia

Hönsäter är en gård med en lång historia. Från början var det en bondgård och den förste ägaren man känner till var Hertig Erik, son till kung Magnus Ladulås, som ska ha köpt gården 1305. Hertig Eriks son, Kung Magnus Eriksson sålde sedan gården till kammarmästare Ingemar Ragnvaldsson 1348. Därefter ärvdes den vidare inom släkten Stake fram till 1796 då den siste ägaren av ätten Stake dog barnlös.

Riksrådet Harald Stake lät uppföra nuvarande huvudbyggnad 1667. Hur gården sett ut tidigare vet man inte. Övervåningen och flera andra byggnader förstördes i en brand 1707 men byggdes upp igen 1746.

Hovjunkare Bengt von Hofsten köpte Hönsäter 1796 och under 1800-talets början gjordes omfattande om- och tillbyggnader. Bland annat uppfördes nya flyglar.

1873 köptes gården av kammarherre Carl Skjöldebrand som var ägare till den närliggande gården Hellekis säteri. Han bildade då Hellekis AB och båda fastigheterna drevs gemensamt. Bolaget ombildades och blev Skånska Cementaktiebolaget. Hellekis säteri såldes till familjen Klingspor 1915¹ och Hönsäter användes som disponentbostad 1913-1976. Därefter har Hönsäter haft ett flertal olika ägare och där har både bedrivits hotellverksamhet och varit privat bostad (Kinnekulles hembygdsförening 2017).

Idag ägs Hönsäter av Hamrehus AB med säte i Stockholm. Hönsäter har varit ute till försäljning under 2015-2016 men är i nuläget inte sålt och ägaren avvaktar.

---

¹ Wilhelm Klingspor, ägare till Hellekis säteri. Samtal våren 2017.

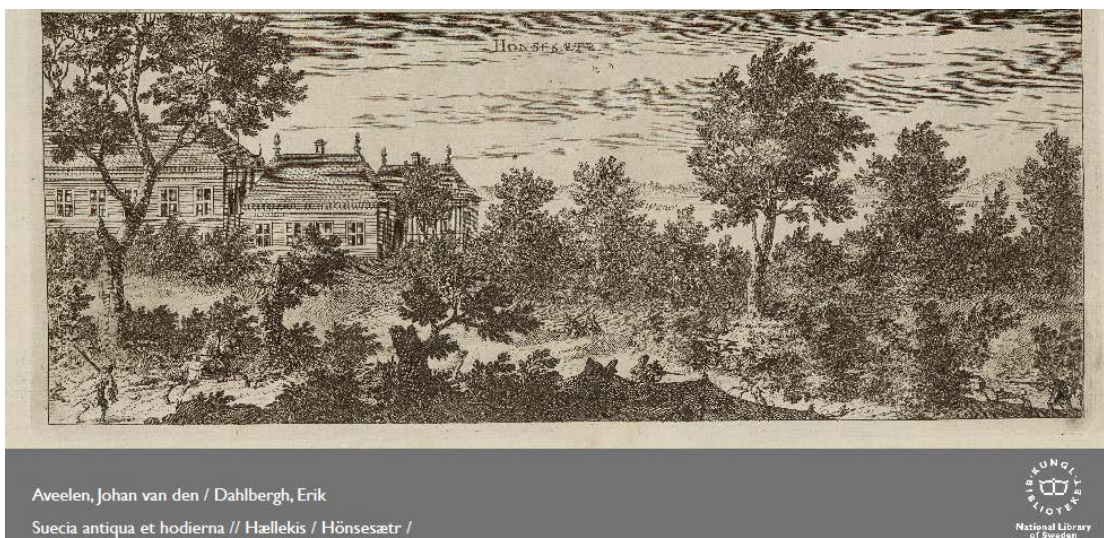
Trädgårdens tidiga historia vet man inte så mycket om. Den första bild som finns av gården är en karta från 1689 av lantmätaren Lorens Insulander, se figur 2. Notario explicatio, informationstexten på kartan, anger att nr 3 väster om huset är trädgården (Lantmäteriet 2017). Den visar egentligen inte hur trädgården såg ut. Man ser hur gården och dess utmarker ligger i förhållande till varandra samt hur framfartsvägen går. Det ser ungefär likadant ut idag.

Figur 2: Karta från 1689 av Lorens Insulander. Källa: Lantmäteristyrelsens arkiv (1689). Avmätning Medelplana socken nr 1 1-3. Aktbeteckning P146-4:1. Lantmätare: Lorens Persson Insulander. Gävle: Lantmäteriet. Beskuren.

Nordiska museet skriver när de gör sin undersökning av Hönsäter 1931 att när huvudbyggnaden kom till i slutet av 1600-talet så skall det ha funnits en trädgård med oregelbunden form väster om mangården. De refererar då till Insulanders karta och menar att trädgården placerats där av praktiska skäl och markens beskaffenhet.

Nästa bild är en teckning från 1705 (Kungliga biblioteket 2017). Den är ur *Suecia antiqua et hodierna* av Johan van den Aveleen och Erik Dahlberg. De båda ritade av ett antal slott och säterier, bland annat Hellekis och Hönsäter. Scenen föreställer en jakt och man ser huvudbyggnaden från den del av marken väster om byggnaderna som är trädgården. Man kan dock inte alltid lita på att en teckning återger verkligheten på ett korrekt sätt. I så fall så skulle man utifrån bilden dra slutsatsen att det inte fanns någon trädgård att tala om 1705.

Figur 3: Hönsäter av Aveleen o Dahlberg 1705. Ingår i: Dahlberg, Erik, 1625-1703: *Suecia antiqua et hodierna*. - [Stockholm: s.n., 1698-1701]. Blad III:56 Källa: Kungliga biblioteket. Beskuren.

Därefter följer en skildring av prästen Clas Bjerkander. Han var en svensk naturforskare och präst från Skara som levde 1735-1795 och som skrev ner sina iakttagelser av naturen (Wikipedia 2017). Han beskriver Kinnekulle i ett tal vid Skara gymnasium 1758 (Bjerkander 1977, s. 41) och berättar då om trädgårdarna;

Man här i trädgård ser mång skiöna örter växa, Jordpäron, palsternack, med stora hundekiäxa, Ja gurkor, salleri som dogo till sallat, Persilja, rötter, lök, gör goder smak vår mat.

Här aqvilejer ges, Pingstliljor ganska sköna, Här växer tusendskiön, med sina blader gröna, Walmoger, Hyacinth, med Indisk krassa rar, Man uti ymnigt mått ock sockerärter har.

Si alle dess stå och uti fägring pråla, Och trädgård öfver alt i alla qvarter måla, I fägring, skönhet, lukt, när mången priset bär, En annor visar ut, när regnet komma plär (Bjerkander 1977).

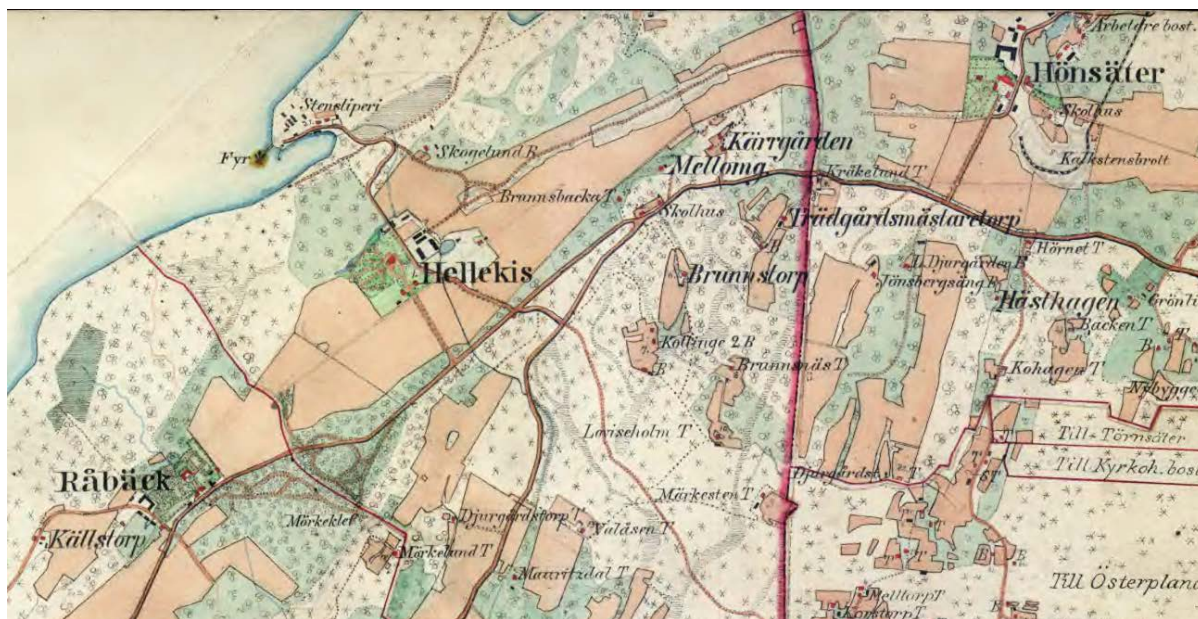
Bjerkander beskriver förvisso inte Hönsätters trädgård specifikt utan trädgårdarna på Kinnekulle generellt. Man kan dock dra slutsatsen att där fanns trädgårdar och att man där odlade såväl blommor som nyttoväxter. Det är rimligt att anta att en stor gård som Hönsäter hade en sådan trädgård.

Nästa beskrivning kommer från prosten Olof Sundholm i slutet av ca 1785-1795. Han beskrev utförligt en mängd olika säterier och berättar att Hönsäter har ”en stor behagelig och fruktbarande Trädgård samt löfrika ängar”(Sundholm 1975, s. 46).

Allmänna brandförsäkringsverket synar Hönsäter i juli 1812 (Nordiska museet 1931) och berättar bland annat att vid södra gaveln av den västra flygeln står ett tälgstenshus som är inrättat till orangeri och drivhus. Det skall vara byggt 1807, är 15 alnar långt, 5 alnar brett och 5 alnar högt. Orangeriet får sin värme från tegelkachelugnen i den västra flygeln intill.

Sedan dröjer det ända till 1877 innan vi får nästa bild av Hönsäters trädgård.

Figur 4: Häradsekonomiska kartan 1877-82. Källa: Rikets allmänna kartverks arkiv (1877-82). Häradsekonomiska kartan Kinnekulle J112-53-17. Gävle: Lantmäteriet. Beskuren.

Den häradsekonomiska kartan är intressant eftersom det är den första egentliga ritningen över trädgårdarna på Råbäck, Hellekis och Hönsäter alla är ritade olika. Avbildningen av Hellekis trädgård stämmer delvis med en äldre karta över den trädgården som hänger på väggen på Hellekis gårdskontor. Det bör därför också vara en någorlunda korrekt men enkel återgivning även av Hönsäters trädgård.

Zoomar man in på kartan och tittar på Hönsäter, se figur 5, så ser man en tydlig rundel på gårdsplanen.

Man ser också tydligt ett vindlande gångsystem i sydvästra delen av trädgården samt ett mer kvadratisk gångsystem ovanför, i den nordvästra delen, vilket bör vara en köksträdgård.

Figur 5: Häradsekonomiska kartan 1877-82. Källa: Rikets allmänna kartverks arkiv (1877-82). Häradsekonomiska kartan Kinnekulle J112-53-17. Gävle: Lantmäteriet. Beskuren.

Kartan bekräftar det Nordiska museet skriver i sin undersökning 1931, att trädgården troligen har fått sin utformning under 1800-talet då den engelska parkstilen var populär. Dock menar man att där inte har skapats en fristående engelsk park utan att:

Den gamla fruktträdgården har ombildats i enlighet med tidens smak för att vid sidan av sin fruktproducerande uppgift kunna utgöra en behaglig och skenbart tillfälligt tillkommen promenadplats och vistelseort. Fruktträden äro därför oregelbundet placerade, blomster- och buskgrupper finns här och var liksom trädgrottor och det hela omramas av höga parkträd, som i den bördiga jorden nå en avsevärd höjd (Nordiska museet 1931)

Däremot syns inte på kartan något orangeri eller drivhus vid den västra flygeln. Detta trots att övriga ekonomibygnader är inritade. Här får man anta att orangeriet är borta.

I slutet av 1800-talet får vi även två intressanta ögonvittnesskildringar. Dessa är förvisso nedskrivna senare men de berättar båda om den tidsperioden. Den första kommer från Fritiof Olsson. Fritiof föddes 1879 och var son till Carl Olsson, född 1841, som var trädgårdsmästare både på Hellekis och på Hönsäter från 1865 och fram till sin död 1901. I en serie berättelser, samlade i en pärm, (Hellekis gårdsarkiv 2017) skriver Fritiof om sin far och dennes arbete på de båda gårdarna. Fritiof skriver bland annat:

Under Hellekis förvaltning låg även trädgården vid Hönsäter. Där var ingen storodling av grönsaker men däremot fanns där en massa fruktträd, av bär även klarbär. Min far brukade gå över dit en eller ett par dagar i veckan och se till trädgården, som under honom närmast sköttes av en trädgårdselev (...) Ofta var jag med far på dessa promenader och passade på att njuta av trädgårdens lækkerheter, särskilt då av ett stort päron, som kallades Hönsäters saftpäron. Det var ett stort och mycket saftigt päron, utomordentligt gott (Hellekis gårdsarkiv 2017).

Fritiof berättar även om annat som växer där; muscatdruvor och Smith's sockerdruva. Han berättar också att Hönsäter fick frukt och grönt från Hellekis vilket ger anledning att tro att köksträdgården på Hönsäter inte hade någon omfattande produktion. Han berättar om hur man ympade och okulerade fruktträd på vildstammar, plockade bär och hasselnötter samt beskriver rabatter, tapetgrupper och buskage med exotiska växter på Hellekis (Hellekis gårdsarkiv 2017).

Även om Hellekis var huvudgård så bör man utgå från att båda trädgårdarna sköttes på liknande sätt. Därför bör det ha varit liknande utseende och skötsel på båda ställena. Fadern var en duktig och trogen trädgårdsmästare och för det förärades han en medalj 1898. Ceremonin hölls på Hönsäter och Carl Olsson gjorde själv dekorationerna till detta, se figur 6 samt omslagsfotot (Hellekis gårdsarkiv 2017).

Figur 6: Medaljutdelning på Hönsäter 1898. Källa: Hellekis gårdsarkiv.

Fritiof berättar också om Doktor Nyström som tillbringade somrarna på Hönsäter med sin familj (Hellekis gårdsarkiv 2017). Dennes son, Gunnar Nyström står för nästa ögonvittnesskildring då han i ett kåseri vid Västgöta Gille i Uppsala 1950 beskriver sin barndoms somrar på Hönsäter. Han berättar:

Trädgården var av en allé av kastanjer och stora bigarråträd, den s.k. körsbärsallén, som gick mellan gårdsplanen och skogvaktare Nygrens bostad några hundra meter söderut, delad i en övre, väsentligen med blommor och fruktträd planterad del, och en nedredel med fruktträd, bärbuskar, köksträdgårdsland, potatisland och drivbänkar (Nyström 1977).

Här är det nog så att Gunnar Nyström tar fel på väderstrecken. Körsbärsallén som sägs dela trädgården i en övre och en nedre del löper troligen västerut från gårdsplanen där de stora kastanjerna står, inte söderut. Han beskriver även den korta allén av jättelika kastanjer på gårdsplanen samt berättar om en väldig lind på södra sidan av gårdsplanen som nyttjades som klätterträd och den stora almen på höger sida som ”nu” har en omkrets av 5,5 meter. Huruvida Gunnar Nyström menade att ”nu” var 1950 då han höll sitt kåseri eller om ”nu” syftade på hans barndom i slutet av 1800-talet är oklart. På fotot i figur 7 syns flera av dessa jätteträd. Nyström berättar också att de fick plocka fallfrukten, ”såväl bigarråer, som äpplen och Augustipäron” (Nyström 1977).

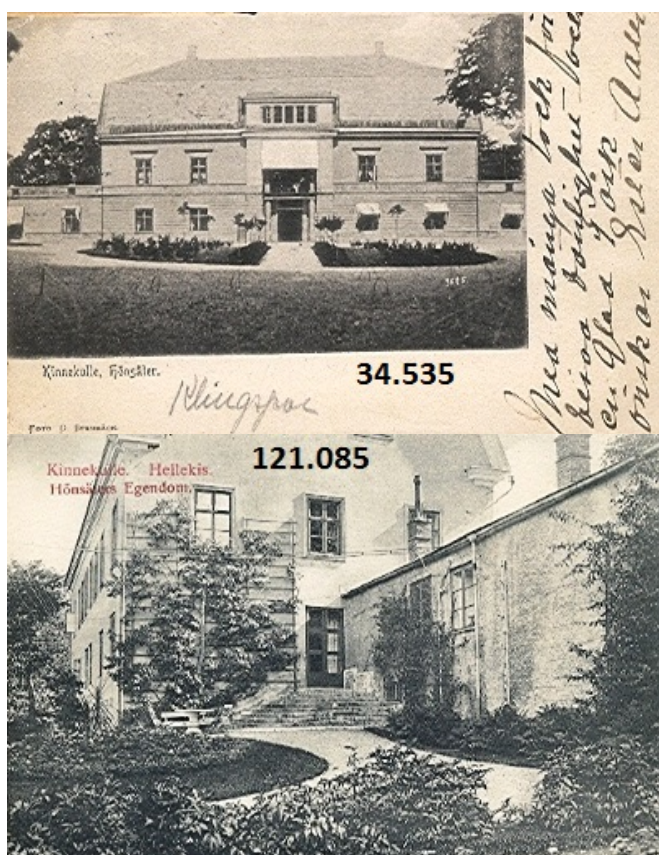

Figur 7: Hönsäter Corps de logi från allén, ca 1900-1920.
Källa: Kringla. Negativ glasplåt, negativ nr 1986/0480.

Två vykort från början av 1900-talet visar dels en traditionell rundel på framsidan, delad i två delar av en gång. Planterat i rundeln är små, uppstammade träd, se figur 8.

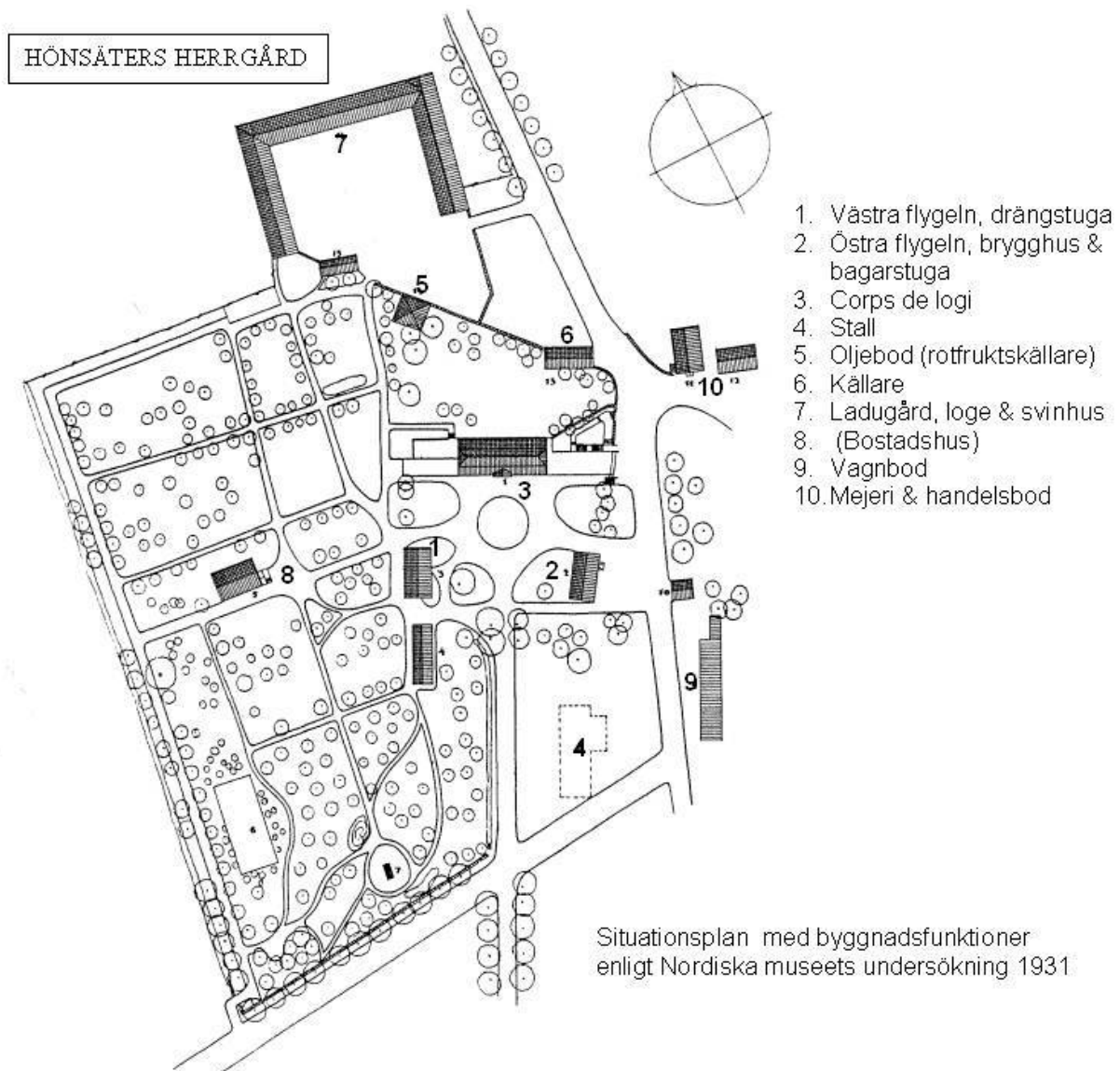
På baksidan av huset syns en upphöjd tapetgrupp i tysk stil, se figur 9.

Där syns även ett spaljerat träd intill trappan vid baddörren samt rabatter invid husväggen och i förgrunden.

Figur 8 och 9: Vykort. Källa: Leopolds Antikvariat.
<http://www.abm.se/leopolds/Vykort.VG.Kinnekulle.html>

Sedan kommer så Nordiska museet med sin stora undersökning av Hönsäter 1931. Här ritas hela trädgården upp i detalj för första gången, se figur 10 (Riksantikvarieämbetet 2017).

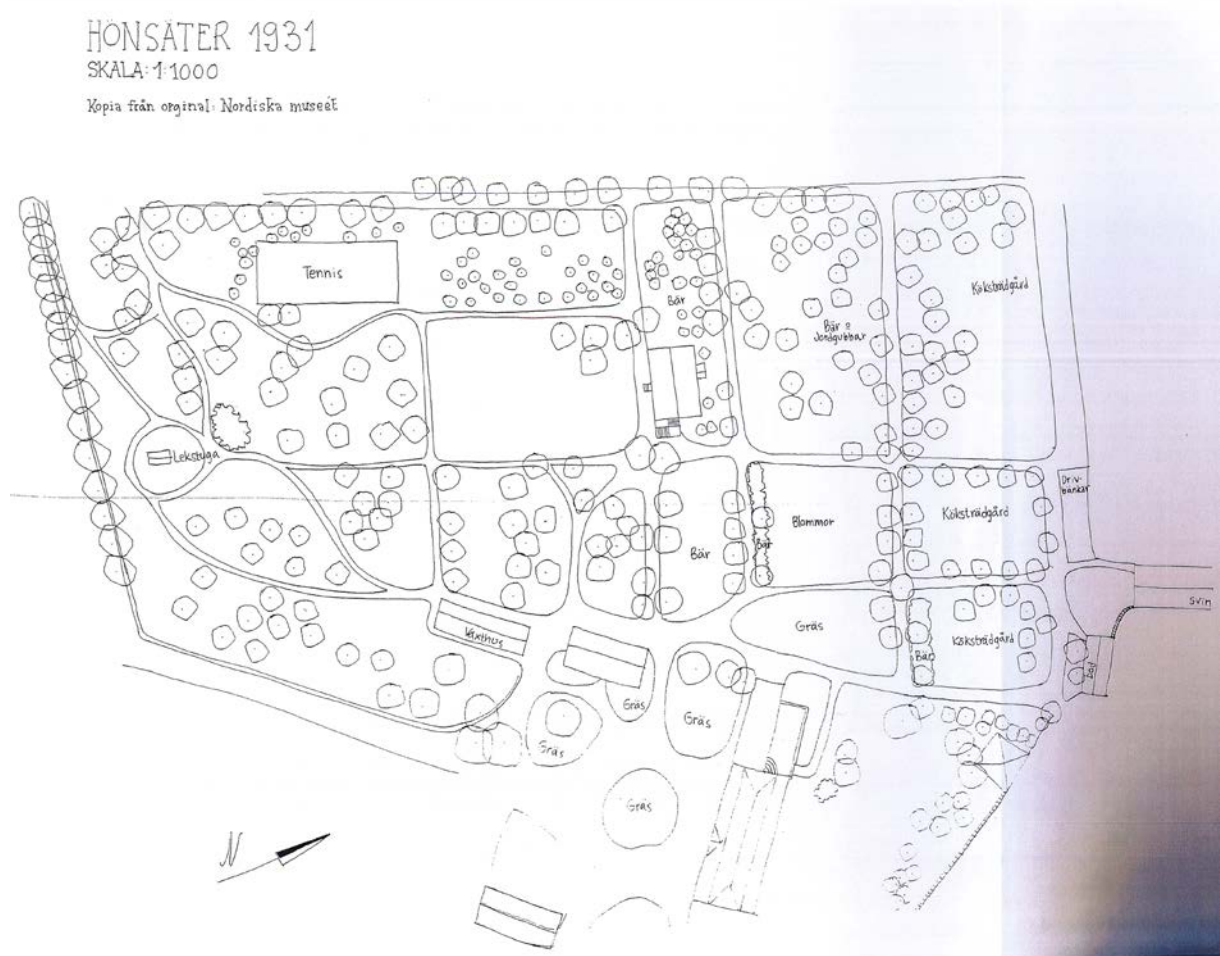

Figur 10: Situationsplan, Hönsäter 1931. Källa: Riksantikvarieämbetets bebyggelseregister.
<http://www.bebyggelseregistret.raa.se/bbr2/anlaggning/visaPlaner.raa?anlaggningId=2130000013603&page=planer>

Här ser man tydligt uppdelningen i den övre och nedre trädgården. Träd och byggnader är noggsamt utmäta och inritade och man ser att det återigen står ett växthus söder om den västra flygeln. Det ligger enligt undersökningen ”i det närmaste på samma plats” som det tidigare orangeriet och drivhuset från 1807. Detta bekräftas av fotografi A i figur 12 där man skimtar växthuset bakom flygeln.

En kompletterande ritning som anger vad som växte i de olika fälten i köksträdgården gjordes av Fors et al 2002 utifrån ett original på Nordiska museet, se figur 11. De nedre fälten i trädgården är köksträdgård, ovanför växer bär, jordgubbar och blommor. Mellan den nedre och övre trädgården löper en gång kantad av träd. Eventuellt kan detta vara den körsbärsallé som tidigare nämnts i Gunnar Nyströms kåseri (Nyström 1977). Längst ned vid muren finns drivbänkar.

En stor mängd träd finns också, såväl i köksträdgården som i den mer parkliknande delen. Närmast huset finns rundlar med gräs. En lekstuga är placerad i södra änden av parken. Från lekstugan löper ett av huvudstråken i trädgården rakt ned mot muren i den norra delen.

Figur 11: Situationsplan, Hönsäter 1931. Kopia från original, Nordiska museet. Källa: Fors et al 2002.

Fotografierna B-D i figur 12 visar baksidan av huset och en del av den nedre trädgården. Här har tillkommit en terrass. De rundlar och rabatter vi såg på vykortet i figur 8 och 9 är nu borttagna men det spaljerade trädet står kvar vid trappan. Enligt Fors et al (2002) skall detta vara ett päron- eller äppleträd.

Foto A

Foto B

Huvudbyggnaden sedd från parken på västra sidan och trädgårdsingången.

Foto C

Huvudbyggnaden sedd från väster.

Foto D

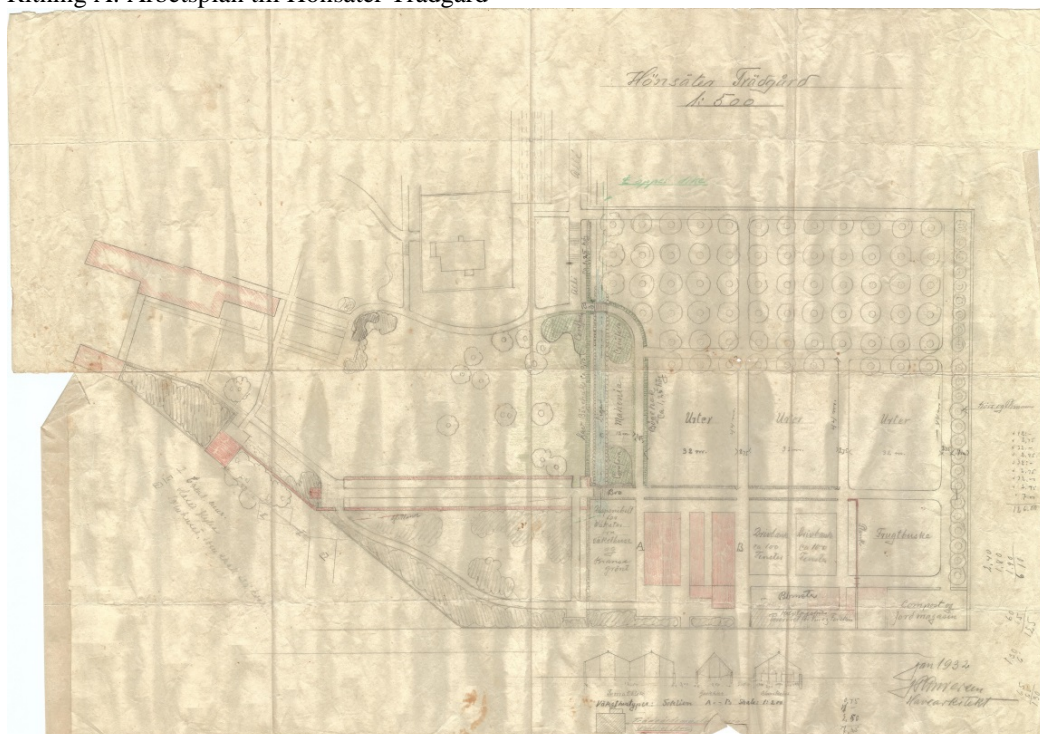
Figur 12: Foton A-D, Hönsäter. Källa: Stifts- och landsbiblioteket i Skara. Nordiska museets undersökning av Hönsäter 1931.

Detta är början på en stor omgestaltning av trädgården. Nils Danielsen tar över som disponent 1928 och moderniserar inte bara slottet utan hela brukssamhället (Fors et al 2002, s. 19). På Landsarkivet i Göteborg finns ritningar över det nya avloppssystemet som installerades. Där finns även arbetsritningar till trädgården utförda av den danske trädgårdsarkitekten Jens Peder Andersen. Dessa ritningar, utförda 1931-1932 visar planerna på den stora omvandlingen av trädgården som skedde 1932, se figur 12. Ritningarna bifogas som bilaga 1.

Jens Peder Andersen (1877-1942), var en av Danmarks mest välkända trädgårdsarkitekter. Han började som trädgårdselev, arbetade sedan som trädgårdsanläggare och anställdes sedan av landskapsarkitekten Edvard Glasel, vars verksamhet han övertog vid dennes bortgång. Han var även guldsmed samt grundade och var redaktör för tidningen *Havekunst*. Bland Andersens arbete finns ett flertal slottsparkar, privata trädgårdar, begravningsplatser och andra offentliga miljöer i Danmark. Som exempel kan nämnas Tivoli, Bibliotekshaven och Vallö slotspark. På Köpenhamns Universitetsbibliotek finns unika samlingar med många av hans (och andras) originalteckningar bevarade (Köpenhamns Universitetsbibliotek 2017). Jens Peder Andersen ritade också flera trädgårdar i Sverige. Förutom Hönsäter bidrog han även till trädgårdarna vid Krabbarps gård i Skåne (Wikipedia 2017).

Ritning A: Arbetsplan till Hönstätter Trädgård

Ritning B: Ritning över ny köksträdgård/handelsträdgård vid Hönstätter

Figur 13: Ritningar A & B. Ritningar till Hönstätters trädgård och handelsträdgård utförda av Jens Peder Andersen 1931-1932. Källa: Landsarkivet i Göteborg.

Hela köksträdgården flyttades västerut, till andra sidan bäcken. Där byggde man upp en helt ny köksträdgård/handelsträdgård med helt nya, moderna växthus och odlingarna ordnades i raka kvarter. Där köksträdgården tidigare legat blev nu en del av trädgården. Det ritades nya gångar och utmed dessa anlades breda rabatter. Intill tennisbanan tänkte man sig en rosenträdgård med spaljéer. På gårdsplanen togs rundeln bort och man anlade terrasserade murar med bokhäckar. På sidan av huset visar detaljritningarna först rabatter, sedan en bassäng med vattenväxter. På baksidan, mera rabatter. Orangeriet finns kvar.

Ritningarna är förvisso arbetsritningar och det är troligtvis inte allt som har genomförts i verkligheten men ett flygfoto från 1932 (Fors et al 2002, s. 22) visar betydande förändringar.

På två andra flygfoton från slutet av 1950-talet ser man dels handelsträdgården som skapades väster om trädgården efter att köksträdgården hade flyttats dit samt hur nedre delen av trädgården ser ut.

Där ser man att mycket av rabatterna är borta, stora gräsytor dominerar och en pool har anlagts vid sidan av huset. Poolen omgärdas av en bokhäck. Orangeriet är borta.

Poolen har troligen anlagts någon gång under disponent Thams tid 1943-65. Den lades sedan igen på 70-talet efter att dåvarande ägarens häst hade trillat i poolen och drunknat.

Under 60- och 70-talen blev det för dyrt att hålla ordning på trädgården och man lade igen många av rabatterna och gångarna såddes igen med gräs. Någon gång under åren har även tennisbanan lagts igen och en dansbana har byggts vid dess södra ände.

I slutet av 80-talet gjordes ambitiösa planer upp för Hönsäter och dess trädgård. Man anlade terrasser med bokhäckar ner mot poolen, planterade rosor och inventerade fruktträden. Men stora delar av planerna genomfördes inte och sorkarna åt upp alla rosorna (Fors et al 2002, s. 22-25).

Flygfoto A över handelsträdgården

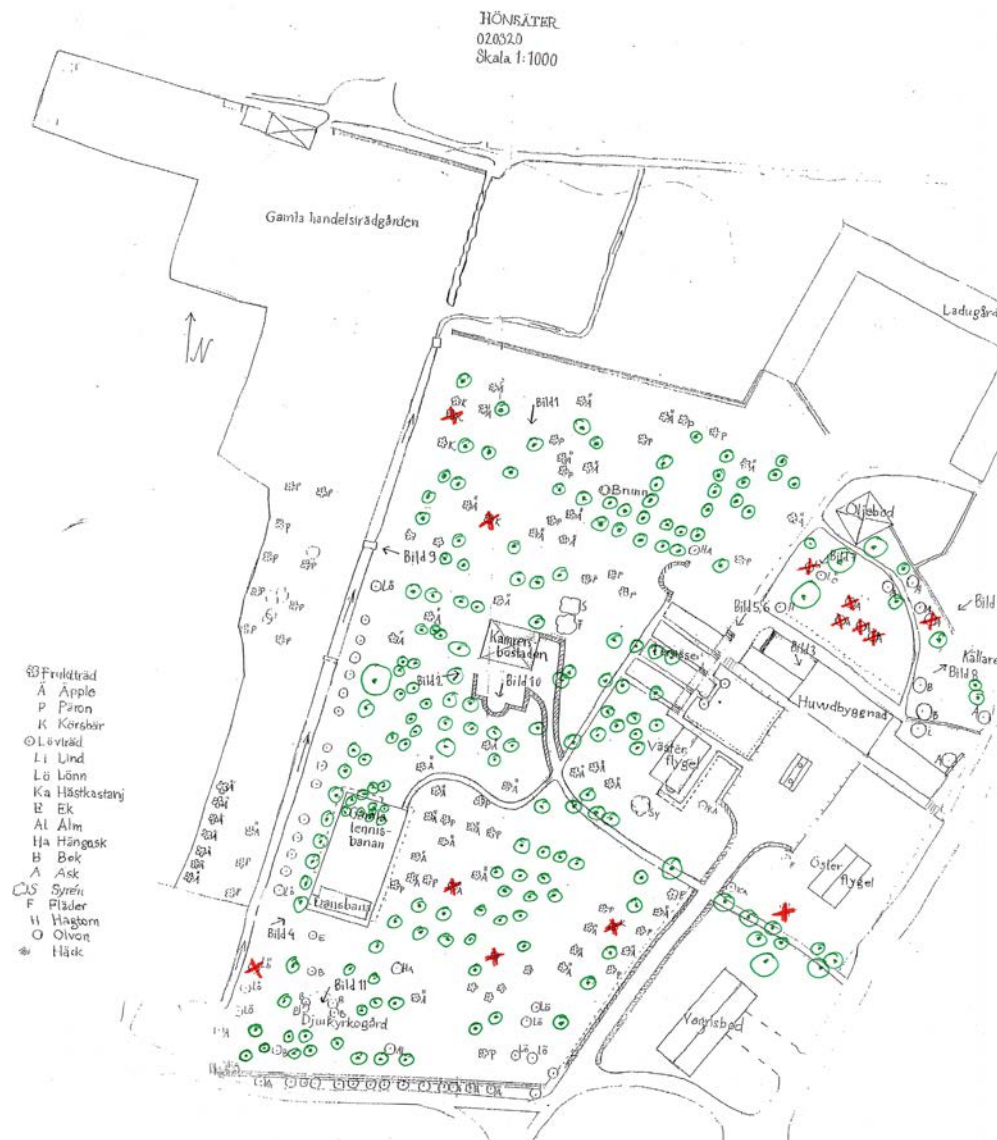

Flygfoto B över nedre trädgården

Figur 14: Flygfoton A & B, Hönsäter. Källa: Landsarkivet i Göteborg.

2.3 Trädgården 2002

Då studenterna Lina Fors, Anna Dahlberg och Jessica Baggeryd skrev om Hönsäter i sin uppsats från 2002 gjorde de också uppmätningar och en ritning av såväl trädgården som handelsträdgården, se figur 14.

Figur 15: Ritning av Hönsäterns trädgård och gamla handelsträdgård utförd av Fors et al 2002. Källa: Fors et al 2002. Reviderad av Alexandra Hillman 2017.

Ett överlägg av Fors et als ritning med Nordiska museets ritning från 1931 visar att en mycket stor del av de utmarkerade träden och buskarna från 1931 var borta 2002. Dessa har markerats med grönt på ritningen, se figur 15. De träd som fanns 2002 är dock till stor del kvarstående från 1931. Terrasserna med bokhäckarna från 80-talet fanns fortfarande kvar men det fanns inga blomsterrabatter någonstans. Poolen var igenfylld. På gårdsplanen hade det tillkommit en rektangulär plantering. Ligusterhäckar löpte utmed framfartsvägen och vägen fram till disponentvillan.

2.4 Inventering och nulägesbeskrivning

Under våren 2017 besökte jag Hönsäter vid ett flertal tillfällen. Då samtalande jag med nuvarande vaktmästaren² samt gjorde en inventering av trädgården med Fors et als ritning som grund och bedömde då trädgårdens nuvarande skick.

Vaktmästaren berättade att dagens skötsel mest består i att klippa gräsmattor och häckar. Han beskär fruktträden ibland men medger att det är svårt att veta hur man ska vårda de gamla träden. Blommor och rabatter är inte möjligt att ha eftersom hjortar, rådjur och harar äter upp och trampar ner allt.

Inventeringen visar att ytterligare några träd har försvunnit sedan 2002. Dessa har markerats med röda kryss på Fors et als karta från 2002, se figur 15. Många av de gamla träd som finns kvar är i ganska dåligt skick och visar spår av påkörningsskador samt har ihåligheter, se foto H, figur 16. Flera av fruktträden har fruktträdskräfta.

Fotografierna A-H i figur 16 ger en bild av trädgården och dess skick idag. Grusgångarna är visserligen övervuxna med gräs och poolen är igenfylld men deras konturer kan fortfarande anas. Flera av murarna är i dåligt skick och behöver repareras. Bokhäckarna runt poolen är glesa nertill.

Den stora almen på framsidan är nu 6,5 meter i omkrets, en hel meter mer än då Gunnar Nyström kåserade på 1950-talet, och i förvånansvärt god kondition. Här är det värt att komma ihåg det som tidigare sagt på sid 12 ”*det hela omramas av höga parkträd, som i den bördiga jorden nå en avsevärd höjd*” (Nordiska museet 1931). Exakt när trädet var 5,5 meter i omkrets är mycket svårbedömt då träden växer fort i den bördiga jorden. Sannolikt är nog den stora almen i alla fall minst 300 år gammal, troligen äldre.

Hönsäters trädgård liknar idag mest en park med sina stora gräsmattor och vuxna träd.

---

² Hans Reinhold, vaktmästare vid Hönsäter slott. Samtal våren 2017.

Foto A: Övervuxen gång

Foto B: Den stora almen

Foto C: Här låg förr tennisbanan

Foto D: Plantering på gårdsplanen

Foto E: Bakre terrassen

Foto F: Den igenfyllda poolen

Foto G: Raserad stenmur

Foto H: Träd med skador

Figur 16: Egna fotografier A-H tagna vid Hönsäter våren 2017.

3 KULTURHISTORISK VÄRDERING

Som grund för den kulturhistoriska värderingen har jag använt den översiktliga värderingen/prioriteringen i checklistan steg 5 ur Fria eller fälla (Mebus 2014, S. 137). Modellen är enkel men lättförståelig och tar upp tre grundläggande värden i en miljö; kulturhistoriska värden, naturvärden och sociala värden.

Mycket av trädgården och dess växtmaterial har försvunnit. Det som finns kvar av trädgården idag är mest fasta element som murar och trappor samt häckarna och ett stort antal äldre träd. Dock ser man tydliga spår av flera olika epoker i trädgårdens historia. Förutom de fasta elementen även till exempel de tidigare gångarna, poolen och tennisbanan.

Flera av murarna har skador i form av raserade stenar och söndervittrad puts. Det finns även skador på murarna från träd och deras rötter som har vuxit in i murarna. Delar av det gamla mursystemet ingår i Byggnadsminnesmärkningen från 1979 (Länsstyrelsen i Skaraborgs län 1979) och bör därmed skyddas och vårdas bättre. Murarna är en del av det kulturhistoriska värdet men kan också innehålla stora naturvärden i form av hålor och boplatser för olika arter.

Parken som helhet är del av en högreståndsmiljö som sträcker sig flera hundra år bakåt i tiden. Tillsammans med byggnaderna utgör den en arkitektonisk helhet där båda delarna är lika viktiga. Det historiska materialet kring parkens utveckling bidrar till förståelsen av trädgårdsidealerna vid sådana miljöer under århundradena och ökar därmed platsens kulturhistoriska värde.

Hönsäter slott och dess historia är tätt sammanvävt med det intilliggande brukssamhället Hällekis vilket bidrar till dess sociala värden. De som bor och har bott i samhället har starka kopplingar till Hönsäter.

Det finns också stora naturvärden i parken. Äldre träd anses särskilt skyddsvärda om de är så kallade jätteträd, mycket gamla träd eller är grova hålträd (Mebus 2014, ss. 59-60). För jätteträd så kvalificerar en diameter på minst 1 meter. Såväl de stora bokarna i södra delen av trädgården som den stora almen framför huvudbyggnaden uppfyller dessa kriterier och bör därmed skyddas extra. Många av träden i parken har också håligheter som kan fungera som boplatser för olika arter.

Det historiska materialet pekar på att Hönsäters fruktträdgård varit en synnerligen viktig del av trädgården. Hänvisningarna till fruktträdgården och dess nytta löper som en röd tråd genom historien. Det finns ett antal äldre fruktträd i trädgården som sannolikt är bortåt hundra år gamla då de finns med i Nordiska museets undersökning från 1931. Fruktträdgården har spelat en stor roll för Hönsäter och man bör vidta åtgärder för att bevara de gamla träden och eventuella unika sorter. Den gamla fruktträdgården är en omistlig del av miljön på Hönsäter slott och innehar såväl ett kulturhistoriskt värde som ett naturvärde.

4 ÅTGÄRDSFÖRSLAG

Den kulturhistoriska värderingen av trädgården bidrar till underlaget för ett åtgärdsförslag genom att belysa det som är värdefullt i trädgården. Genom att sammanställa och jämföra det historiska materialet kan man utläsa vilka förändringar som skett under olika tidsepoker samt utröna vilka element som finns kvar. De åtgärder som föreslås tar hänsyn till samtliga tidsepoker i trädgårdens historia i enlighet med Florensdokumentet (ICOMOS 1982).

Allmän trädgårdshistoria bidrar till kunskapen om hur det kan ha sett ut. Den klassiska engelska parken och den tyska trädgårdsstilen (Andréasson 2007, ss. 18-19) känns väl igen i det historiska materialet kring Hönsäter. Man uppfattar också den klassiska huvudaxeln genom allén och fram mot slottet som var så typisk för barockens stilideal som dominerade då nuvarande huvudbyggnad kom till. Tennisbanan som blev populär på 1920-talet och den senare tillkomna poolen speglar trädgårdens övergång till en plats för vila, rekreation och friluftsliv (Andréasson 2007, s. 47).

Prioritering 1 – Åtgärder som rättar till akuta behov i underhållet

- Skadorna på de äldre murarna bör repareras. Trädgården innehåller flera olika sorters murar, varav vissa av dem ingår i byggnadsminnesmärkningen (Länsstyrelsen i Skaraborgs län 1979). Detta innebär att laga och måla putsen där det behövs och bygga upp raserade stenar. Det innebär även fällning av de träd vars rötter har orsakat skador på murarna.
- Många av träden i parken är i dåligt skick och i behov av en översyn. En kunnig arborist bör tas in för att ordentligt inventera se över trädbeståndet i parken, upprätta en vårdplan samt beskära och stabilisera de träd som har akuta behov. Särskild hänsyn tas till de allra största träden i parken och till de gamla fruktträden som är så viktiga för Hönsäters historia.
- Flera av häckarna runt om i parken är glesa nertill och behöver föryngras. En varsam beskärning görs som en första insats. I förlängningen är det dock viktigt att ersätta det befintliga växtmaterialet. Sticklingar tas på plats och sätts i plantskola tills de är stora nog att planteras ut.

Prioritering 2 – Åtgärder som återställer äldre, fasta stilelement i trädgården

- En markundersökning görs för att fastställa det äldre, grusade gångsystemet från den engelska parken från 1800-talet. Därefter kan detta återskapas. Detta gångsystem kombineras med de stensatta gångar som tillkom i samband med trädgårdens stora omgestaltning 1932. De stensatta gångarna, till exempel runt poolen, finns sannolikt kvar under gräset och kan lätt tas fram igen.

- Orangeriet/växthuset återuppförs vid den västra flygeln. Beskrivningen från Brandskyddstillsynen från 1812 (Nordiska museet 1931) kan fungera som vägledning. Eventuellt kan värmesystemet finnas kvar i anslutning till flygeln. Då originalritning över orangeriet saknas kan utformningen ske utifrån andra, äldre ritningar.
- Tennisbanan återställs. Huruvida tennisbanans plan bestod av grus eller gräs är oklart. En enkel markundersökning bör kunna svara på den frågan. Därefter kan tennisbanan återställas till sitt ursprungliga skick.
- Poolen återställs. I marken syns tydliga spår och fördjupningar där poolen finns under grässvålen. En försiktig utgrävning av poolen görs för att inte skada dess väggar. Därefter kontrolleras och repareras vatten och avlopp.

Prioritering 3 – Åtgärder som rekonstruerar planteringar, rabatter och odlingar

En förutsättning för detta är att trädgården inhägnas på något sätt för att hålla de vilda djuren ute. Det bryter mot det historiska faktum att trädgården, såvitt vi vet, inte har varit inhägnad tidigare. Här får man väga det etiska mot det praktiska. Utan någon form av inhägnad kan man inte ha några som helst planteringar. Man bör kunna hitta en smakfull variant på staket som smälter in i miljön och matchar såväl byggnaderna som de övriga murarna.

- Köksträdgården återställs i nedre delen av trädgården och odlingarna återupptas. Nordiska museets detaljerade ritning från 1931 är en god vägledning. Det historiska materialet i form av berättelser indikerar vad man odlade för något och hur man gick tillväga. Vid en borttagning av grässvålen i den gamla köksträdgården skulle det också kunna dyka upp växtmaterial från tidigare odlingar.
- Vissa rabatter anläggs enligt Pedersens ritningar från 1931-32. Flera av Pedersens ritningar innehöll plantlistor. Rosor var ett genomgående tema och kan utgöra en grund för nya rabatter. En stor mängd rosor planterades ju även på 1980-talet (Fors et al 2002, s. 25). En undersökning av Pedersens andra gestaltungsuppdrag samt trädgårdshistorisk litteratur kan ge kompletterande uppgifter kring växtvalet.
- Träd och buskar planteras utifrån det äldre gångsystemet i parken och det engelska stilidealet. I takt med att man utforskade nya kontinenter så innebar 1800-talets senare del en explosionsartad ökning av nya och exotiska växter (Andréasson 2007, s. 20). Det är därför önskvärt att parken tillförs en del exotiskt växtmaterial i form av buskar och träd. Dock skall man inte glömma att även ta del av det lokala materialet som växer på Kinnekulle. Fritiof Olsson berättar att när hans far behövde 2000 ungträd så gick han ner till Munkängarna och hämtade dessa (Hellekis gårdsarkiv 2017).

- Den rektangulära planteringen på framsidan tas bort och man anlägger istället en rundel, kanske med en tapetrabatt i tysk stil, då gärna med uppstammade rosor eller fuchsior. Eventuellt kan man välja bort den tidigare gången genom rundeln och istället ha en vattenkonst i mitten. Det skulle återknyta såväl till den tyska stilen som till barockens stilideal (Andréasson 2007, s. 12) som ju rådde när nuvarande huvudbyggnad uppfördes.
- Hönsäters fruktträdgård har funnits i flera århundraden. Det historiska materialet ger mycket vägledning kring vad som har funnits på Hönsäter tidigare och det är viktigt att återskapa en fruktträdgård utifrån detta. Man arbetar för att fastställa vilka sorter fruktträd som finns kvar i trädgården samt bevarar dessa genom ympning. Särskilt intressant är det att ta reda på om "Hönsäters saftpäron" (Hellekis gårdsarkiv 2017) står kvar, antingen i Hönsäters trädgård eller via ympningar i närliggande trädgårdar.
- Man återskapar allén med körsbärsträd utmed gången som delar den övre och nedre trädgården. Platsen lämpar sig väl för detta och körsbär trivs bra i den kalkrika jorden. Lämpligt material som matchar den historiska dokumentationen bör kunna finnas i närområdet.

5 DISKUSSION OCH SLUTSATSER

Här måste vi återkomma till det som tidigare har diskuterats i forsknings- och kunskapsläget i inledningskapitlet på sidorna 2-4.

Grunden för arbetet bör alltid vara en gedigen förundersökning kring trädgårdens historia, dess utveckling och dess nuvarande status. Genom att analysera och tolka materialet kan man så småningom formulera en åtgärdsplan (Flinck 1995, ss. 5-9; Fretwell 2001, ss. 63-79; Sunesson 2001, ss. 67-69).

En gedigen förundersökning har visat sig vara en absolut nödvändighet för detta arbete. Utan den mängd olika källor som användes hade kunskapen om trädgårdens utveckling varit knapphändig och det hade därmed varit svårare att formulera tänkbara åtgärder. Min första frågeställning *”Hur har trädgården sett ut i ett historiskt perspektiv? Finns det ännu oupptäckta källor som kan ge ytterligare information?”* har besvarats.

En viktig aspekt att ta hänsyn till vid en restaurering eller rekonstruktion är hur trädgården lever och förändras genom årens gång. Vissa växter frodas, andra byts ut när modet växlar, träd växer upp och når sin fulla storlek. Detta behöver man förhålla sig till (Flinck 2013, s. 182)

Undersökningen har också svarat ja på min andra frågeställning *”Finns det spår av eller kvarstående element från olika epoker i trädgårdens historia?”*. Såväl trädgården som det historiska materialet visar att flera olika tidsepoker med tillhörande trädgårdsstilar finns, och bör finnas.

Såväl nulägesanalysen som det historiska materialet visar att det finns omfattande kulturhistoriska värden knutna till platsen vilket besvarar min tredje frågeställning *”Vilka kulturhistoriska värden finns?”*.

Den fjärde frågeställningen *”Hur kan man rekonstruera trädgården så att dessa värden ökar?”* är egentligen inte så svår att besvara, det är bara att se till vad som har funnits där tidigare. Man behöver bara bestämma sig för vilka delar man vill återskapa och hur.

Däremot måste man här ställa sig en del frågor. För vem ska trädgården rekonstrueras? Kommer den fortsättningsvis att vara privat eller kommer den att anta en mer publik karaktär? Vilka kommer att i framtiden få njuta av den?

Hur ser budgeten ut? Finns det pengar till alla de åtgärder man vill genomföra? Har man råd att anställa personal som sköter om trädgården? En trädgård med höga konstnärliga värden kan dra till sig besökare som bidrar till inkomsterna och därigenom möjliggör mer omfattande åtgärder.

Och sist men inte minst, finns det önskvärd, yrkesmässig kompetens att tillgå?

6 SAMMANFATTNING

Hönsäter slott har anor från 1300-talet men man vet mycket lite om trädgården och dess tidiga historia. Gårdens eget arkiv är borta och källmaterialet i tidigare undersökningar har därför varit begränsat. Trädgården har varit eftersatt under lång tid, det saknas blommor och rabatter och det finns inga planer på att återställa eller utveckla trädgården.

Målet med min undersökning har varit att genom arkivsök försöka ta reda på mer om trädgårdens historia och sammanställa detta samt utvärdera trädgårdens nuvarande status. Litteraturstudier har bidragit med kunskap om hur högreståndsträdgårdar såg ut i ett historiskt perspektiv samt gett inblick i hur man bör gå tillväga och vilka aspekter som finns att ta hänsyn till vid en rekonstruktion. Resultatet har sedan legat till grund för en kulturhistorisk värdering av trädgården samt ett åtgärdsförslag för att återskapa valda historiska element. Undersökningen har visat på hur betydelsefullt den historiska undersökningen och källmaterialet är samt vilka viktiga aspekter man bör väga in vid planering och budgetering av en rekonstruktion.

ILLUSTRATIONSFÖRTECKNING

Omslagsfoto: Hönsäter slott 1898. Källa: Hellekis gårdsarkiv 2017.

Sidan 7. Figur 1: Hällekis samhälle med Hönsäter slott inringat. Källa: Eniro 2017-06-07.

Sidan 9. Figur 2: Karta från 1689 av Lorens Insulander. Källa: Lantmäteriet 2017.

Sidan 9. Figur 3: Hönsäter av Aveleen o Dahlberg 1705. Källa: Kungliga biblioteket 2017.

Sidan 11. Figur 4: Häradsekonomiska kartan 1877-82. Källa: Lantmäteriet 2017.

Sidan 11. Figur 5: Häradsekonomiska kartan 1877-82. Källa: Lantmäteriet 2017.

Sidan 13. Figur 6: Medaljutdelning på Hönsäter 1898. Källa: Hellekis gårdsarkiv 2017.

Sidan 14. Figur 7: Hönsäter Corps de logi från allén, ca 1900-1920. Källa: Kringla 2017.

Sidan 14. Figur 8 & 9: Vykort. Källa: Leopolds Antikvariat 2017.

Sidan 15. Figur 10: Situationsplan, Hönsäter 1931. Källa: Riksantikvarieämbetet 2017.

Sidan 16. Figur 11: Situationsplan, Hönsäter 1931. Kopia från original. Källa: Fors et al 2002.

Sidan 17. Figur 12: Foton, Hönsäter. Källa: Nordiska museet 1931.

Sidan 18. Figur 13: Ritningar A & B. Ritningar till Hönsäters trädgård och handelsträdgård utförda av Jens Peder Andersen 1931-1932. Källa: Landsarkivet i Göteborg 2017.

Sidan 19. Figur 14: Flygfoton A & B, Hönsäter. Källa: Landsarkivet i Göteborg 2017.

Sidan 20. Figur 15: Ritning av Hönsäters trädgård och gamla handelsträdgård utförd av Fors et al 2002. Källa: Fors et al 2002. Reviderad av Alexandra Hillman 2017.

Sidan 22. Figur 16: Egna fotografier A-G, tagna vid Hönsäter våren 2017.

KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING

OTRYCKTA KÄLLOR

Arkivmaterial:

Gävle

Lantmäteristyrelsens arkiv (1689). Avmätning Medelplana socken nr 1 1-3. Aktbeteckning P146-4:1. Lantmätare: Lorens Persson Insulander. Gävle: Lantmäteriet. Tillgänglig 2017-06-07.

https://etjanster.lantmateriet.se/historiskakartor/s/show.html?showmap=true&archive=LMS&nbOfImages=1&sd_base=lms2&sd_ktun=4c4d535f503134362d343a31

Rikets allmänna kartverks arkiv (1877-82). Häradsekonomska kartan Kinnekulle J112-53-17. Gävle: Lantmäteriet. Tillgänglig 2017-06-07.

https://etjanster.lantmateriet.se/historiskakartor/s/show.html?showmap=true&archive=RAK&sd_base=rak2&sd_ktun=52414b5f4a3131322d35332d3137&archive=RAK

Göteborg

Landsarkivet i Göteborg. Hällekis ABs arkiv GLA/C0196. Akt nr: 4449.

Arbetsritningar för omvandlingen av Hönsätters trädgård utförda av trädgårdsarkitekten Jens Peder Andersen 1931-1932.

Landsarkivet i Göteborg. Hällekis ABs arkiv GLA/C0196. Akt nr: 4656.
Flygfoton A & B, Hönsäter.

Hällekis

Gårdsarkivet på Hällekis säteri. Olsson, Fritiof. Berättelser om Fritiofs familj, vänner och leverne på Kinnekulle i slutet av 1800-talet samt fotografier.

Skara

Stifts- och landsbiblioteket i Skara. Nordiska museets undersökning av Hönsäter 1931.

Elektroniska källor

Aveleen, Johannes van den (1705). Hällekis Hönsesaetr. *Ingår i: Dahlbergh, Erik, 1625-1703: Suecia antiqua et hodierna*. - [Stockholm: s.n., 1698-1701]. Blad III:56 Tillgänglig 2017-06-07.
<http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:kb:suecia-8468486>

Hemsidan för Kinnekulles hembygdsförening. Tillgänglig 2017-06-07.
<http://kinnekullehembygd.se/honsater-sateri-i-hallekis-mfl/>

Hemsidan för Köpenhamns Universitetsbibliotek. Tillgänglig 2017-06-09.
<http://kulturarv.science.ku.dk/haver/>

Hemsidan för Leopolds Antikvariat. Bilder av äldre vykort. Tillgänglig 2017-06-07.
<http://www.abm.se/leopolds/Vykort.VG.KinneKulle.html>

Riksantikvarieämbetets fornsöksfunktion. Kartsökning. Tillgänglig 2017-06-07.
<http://www.fmis.raa.se/cocoon/fornsok/search.html>

Österplana 1:1 <http://kulturarvsdata.se/raa/fmi/html/10211100010001>
Österplana 4:1 <http://kulturarvsdata.se/raa/fmi/html/10211100040001>
Österplana 5:1 <http://kulturarvsdata.se/raa/fmi/html/10211100050001>
Österplana 52:1 <http://kulturarvsdata.se/raa/fmi/html/10211100520001>

Riksantikvarieämbetet sökfunktion Kringla. Sökord: Hönsäter.
Negativ glasplåt, negativ nr 1986/0480. Tillgänglig 2017-06-07.
<http://www.kringla.nu/kringla/objekt?text=h%C3%B6ns%C3%A4ter&referens=vm/objekt/160602>

Riksantikvariets bebyggelseregister. Sökord: Hönsäter. Tillgänglig 2017-06-07.
<http://www.bebyggelseregistret.raa.se/bbr2/show/bilaga/showPlan.raa?planId=21000000671054&thumbnail=false>

Wikipedia. Sökord Krapperups slott. Tillgänglig 2017-06-09.
https://sv.wikipedia.org/wiki/Krapperups_slott

Wikipedia. Sökord Clas Bjerkander. Tillgänglig 2017-06-22.
https://sv.wikipedia.org/wiki/Clas_Bjerkander

TRYCKTA KÄLLOR

Litteratur och tidskrifter:

Ahrland, Å. (1993). *Trädgårdsrestaurering: tre europeiska exempel - Het Loo, Nordkirchen och Painshill Park*. Alnarp: MOVIUM/inst för landskapsplanering, Sveriges lantbruksuniv.

Ahrland, Å. (2001). Del i: Holmberg, I. M. (red.) (2001). *Park & trädgård i kulturarvsperspektiv: dokumentation från temadagen Trädgårdar & parker, historia & förvaltning, Avdelningen för kulturvård, Göteborgs universitet, november 2000*. Göteborg: Avd. för kulturvård, Univ.

Andréasson, A. (2007). *Trädgårdshistoria för inventerare*. 1. uppl. Alnarp: Centrum för biologisk mångfald. Tillgänglig 2017-06-09.
<http://www.slu.se/globalassets/ew/org/centrb/pom/tradgardshistoria.pdf?si=3028A0472D2633F704F09BADBFC6678F&rid=116735049&sn=sluEPi6-prodSearchIndex>

Bjerkander, C. (1977). *Clas Bjerkanders tal om Kinnekulle: hållet 1758 i Skara gymnasium*. Nossebro: Fören. för västgötalitteratur
Fretwell, K. (2001). Del i: Calnan, M. (red.) (2001). *Rooted in History: Studies in Garden Conservation*. London National Trust.

Flinck, M. (2013). *Historiska trädgårdar: att bevara ett föränderligt kulturarv*. Stockholm: Carlsson i samarbete med Riksantikvarieämbetet

Flinck, M. (1996). Arkiv och källforskning inför restaurering av parker och trädgårdar. Del av/kapitel i: Flinck, M. (red.) (1996). *Park- och trädgårdsrestaurering: praktiska tillämpningar, etiska överväganden: dokumentation av temadag på Gunnebo slott i september 1995*. Floda: Byggnadsvård Nääs. Sidan 5-9.

Fors, L., Dahlberg, A. & Baggeryd, J. (2002) *Hönsäter; En historisk undersökning*. Projektarbete vid Da Capo Hantverksskola i Mariestad.

Grönwall, E. (2001). Del i: Holmberg, I. M. (red.) (2001). *Park & trädgård i kulturarvsperspektiv: dokumentation från temadagen Trädgårdar och parker, historia och förvaltning, Avdelningen för kulturvård, Göteborgs universitet, november 2000*. Göteborg: Avd för kulturvård, Univ.

Götene Kommun (2014). *Kinnekulle 2030: Fördjupning av översiktsplanen och tematisk fördjupning för LIS-områden inom hela Götene kommun*. Antagen av kommunalfullmäktige 2014-12-15.

Hillman, A. *Utvecklande skötsel och restaurering; Infartsallén vid Hönsäter slott*. Projektarbete i kursen KTL 523 vid Göteborgs universitet, Institutionen för kulturvård, Mariestad, sid 5-12.

Holmberg, I. M. (red.) (2001). *Park & trädgård i kulturarvsperspektiv: dokumentation från temadagen Trädgårdar och parker, historia och förvaltning, Avdelningen för kulturvård, Göteborgs universitet, november 2000*. Göteborg: Avd för kulturvård, Univ.

Länsstyrelsen i Skaraborgs län (1979). *Byggnadsminnesförklaring av byggnader på fastigheten Hönsäter 7:25 i Österplana socken, Götene kommun*. Beslut 11,392-1.604-77. Mariestad 1979-10-29.

Mebus, Fabian (red.) (2014). *Fria eller fälla: en vägledning för avvägningar vid hantering av träd i offentliga miljöer*. Stockholm: Riksantikvarieämbetet. Tillgänglig 2017-06-09.
<http://kulturarvsdata.se/raa/samla/html/7812>

Nyström, G. (1977). Barndomsminnen från Kinnekulle. *Västergötlands fornminnesförenings tidskrift*. 1977/1978, s. [115]-132.
Även tillgänglig som PDF online 2017-06-07.
http://nystrom.pp.se/Slakten_Nystrom/Nystrom_dokument/G_Nystrom_1950.pdf

Rydh, U. (1997). *Att bevara det förgängliga: en diskussion om bevarandet av historiska trädgårdar och parker med Engelsbergs bruk som exempel*. Göteborg:

Sales, J. (2000). Conserving Historic Gardens. *Journal of Architectural Conservation*, vol. 6, no 2, s 72-84.

Sundholm, O. (1975). *Säterier i Skara stift: med anmärkningar och register*. Skara: [Västergötlands mus.]

Sunesson, T. (2001). Del i: Holmberg, I. M. (red.) (2001). *Park & trädgård i kulturarvsperspektiv: dokumentation från temadagen Trädgårdar & parker, historia & förvaltning, Avdelningen för kulturvård, Göteborgs universitet, november 2000*. Göteborg: Avd. för kulturvård, Univ. Sidan 64-73.

Waern, K. (1996). Rätt och fel inom trädgårdsrestaurering med exempel från trädgården på Gunnebo slott. Del av/kapitel i: Flinck, M. (red.) (1996). *Park- och trädgårdsrestaurering: praktiska tillämpningar, etiska överväganden: dokumentation av temadag på Gunnebo slott i september 1995*. Floda: Byggnadsvård Nääs. Sidan 20-22.

Lagar och förordningar

ICOMOS (1982). *Florensdokumentet*. I svensk översättning av Bengt OH Johansson (1990). Ur Kulturmiljövård nr 5/6. Del av/kapitel i: Flinck, Maria (red.) (1996). *Park- och trädgårdsrestaurering: praktiska tillämpningar, etiska överväganden: dokumentation av temadag på Gunnebo slott i september 1995*. Floda: Byggnadsvård Nääs. Sidan 2-4.

Sveriges Riksdag (1988). *Svensk Författningssamling, Kulturmiljölag 1988:950*. Tillgänglig 2017-06-09.

http://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/kulturmiljolag-1988950_sfs-1988-950

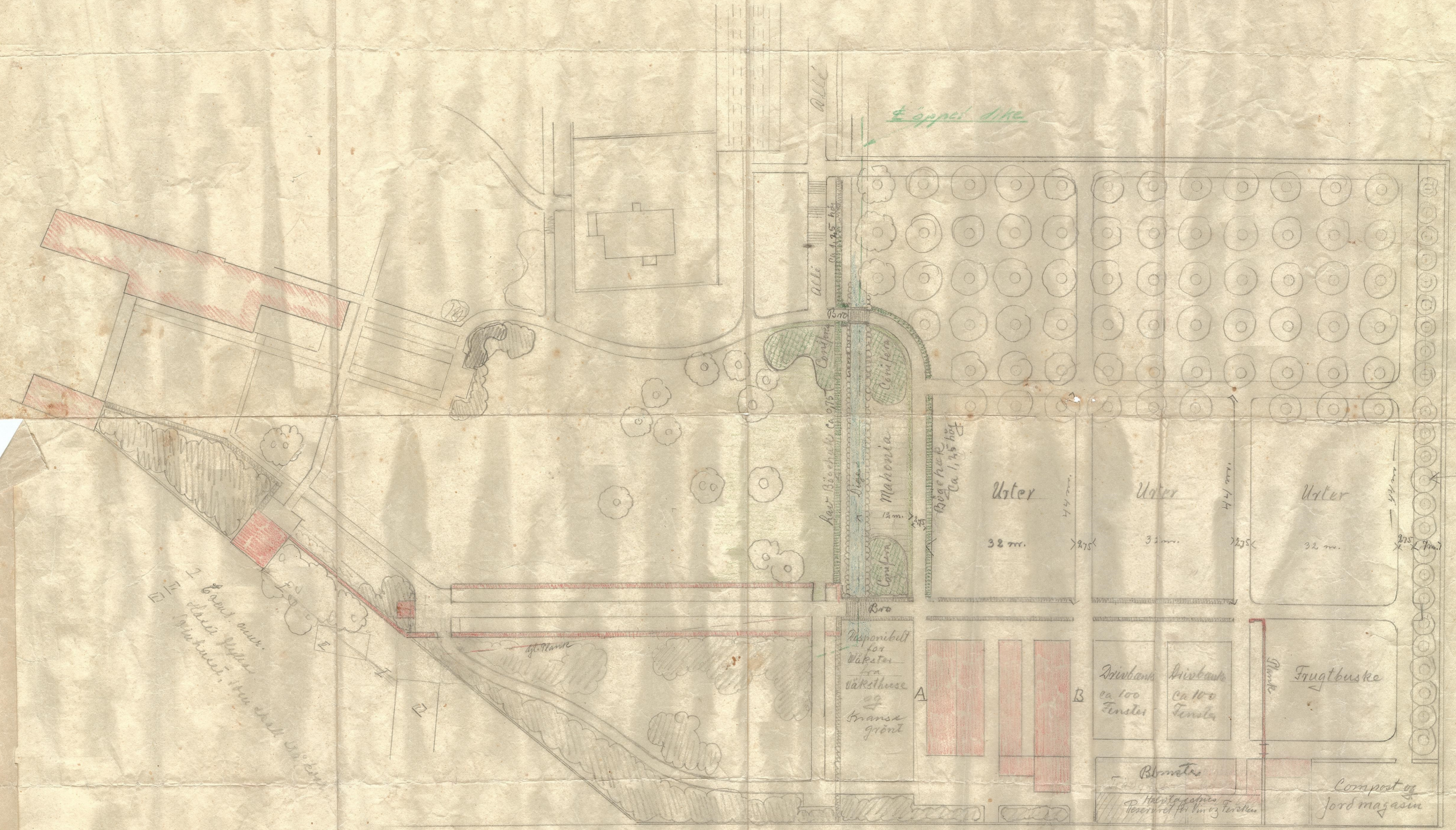
BILAGOR

Bilaga 1: Arbetsritningar för omvandlingen av Hönsätters trädgård utförda av trädgårdsarkitekten Jens Peder Andersen 1931-1932.

Hönsätens Trädgård
1:500

2 band avst.
1/2 ställe för
plantor, som skall växa

Höns og Krasan
 ✓ 18.-
 ✓ 2,75
 ✓ 32.-
 ✓ 3,75
 ✓ 38.-
 ✓ 2,75
 ✓ 32,50
 ✓ 2,75
 ✓ 7,00
 126,00

2,40
1,80
1,90
6,10

60
65
125

1,30
5

65
65
130

Tomatlek Gurkhus Almskåp
Växerhus: Sektion A-B Skala: 1:200

0,75
1,50
2,50
7,25

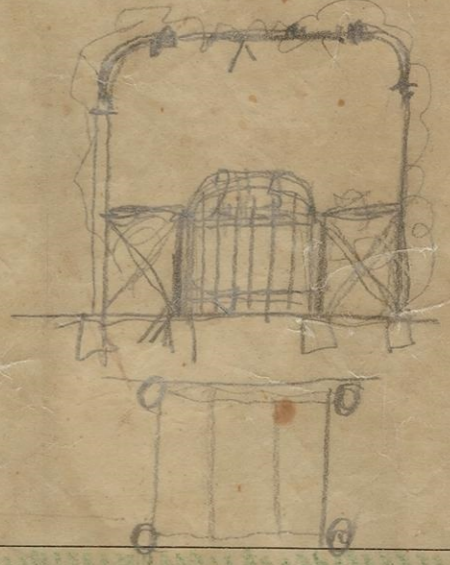
Jan 1932
H. Persson
Landsarkitekt

Arbetsplan till Hönssäter Trädgård

1 dm

- Planteringar
- Gräs
- Biomster
- Håk
- Mur

Syd Nord

April 1931
H. W. W. W.
Havvarbete

1:500

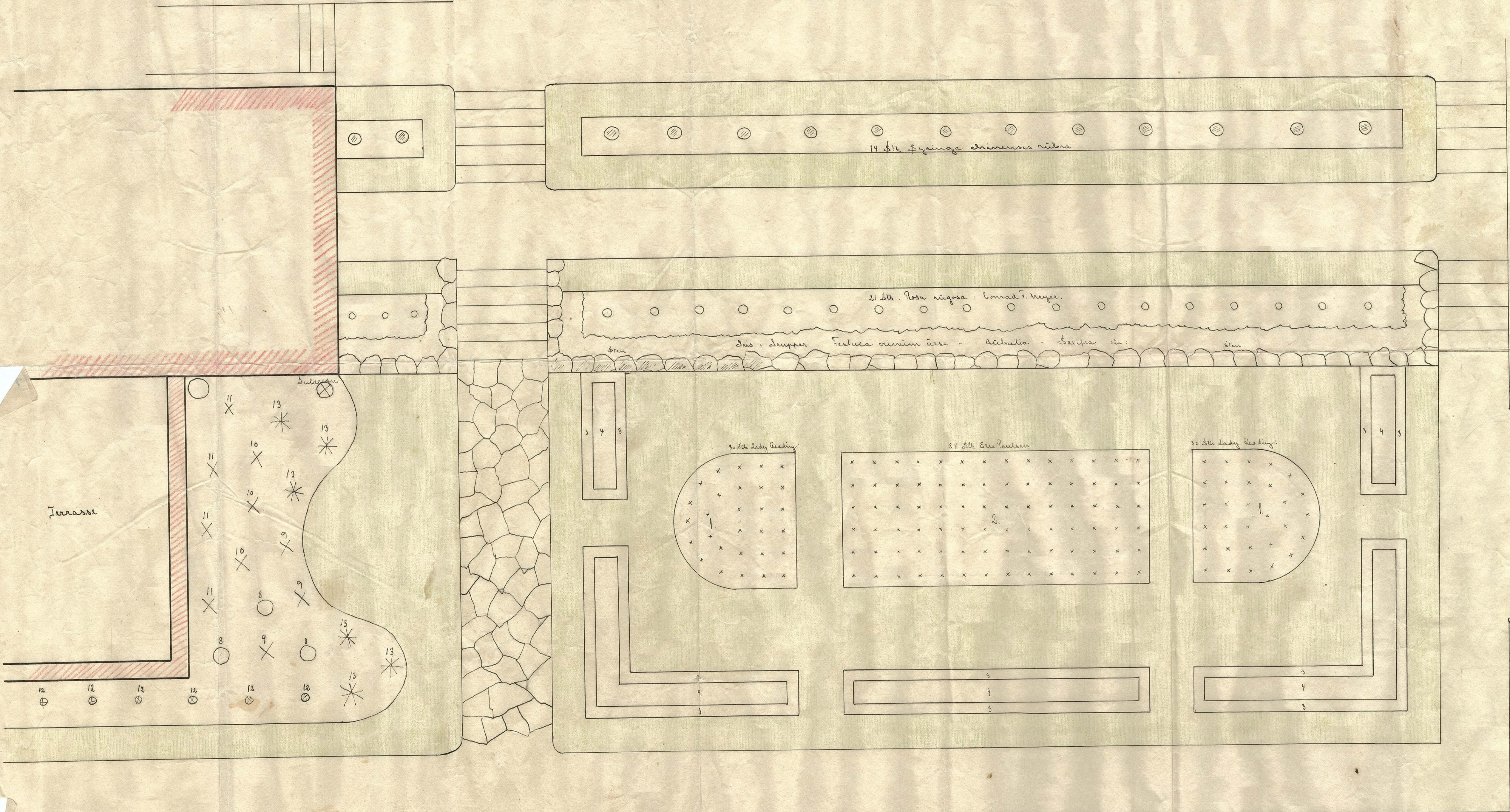

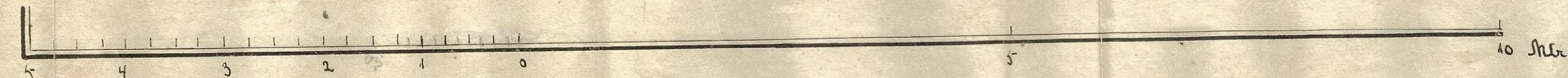

HÖNSÄTER TRÄDGÅRD

- 3 Indfatningskål af Nepeta Missini
- 4 Lavé Pampandaria - Lobelia fulgens - Limnia - Lysichiton P. lauronia peltatum etc
- 8 Cotoneaster appaulata og billata
- 9 Rosa rubiginosa - Lady Cuzance
- 10 " " Lucy Betman
- 11 " " Amy Robson
- 12 " Swiss an Teplitz
- 13 " Rügosa crissa pleasantha

A. F. Andersen
Havearkitekt

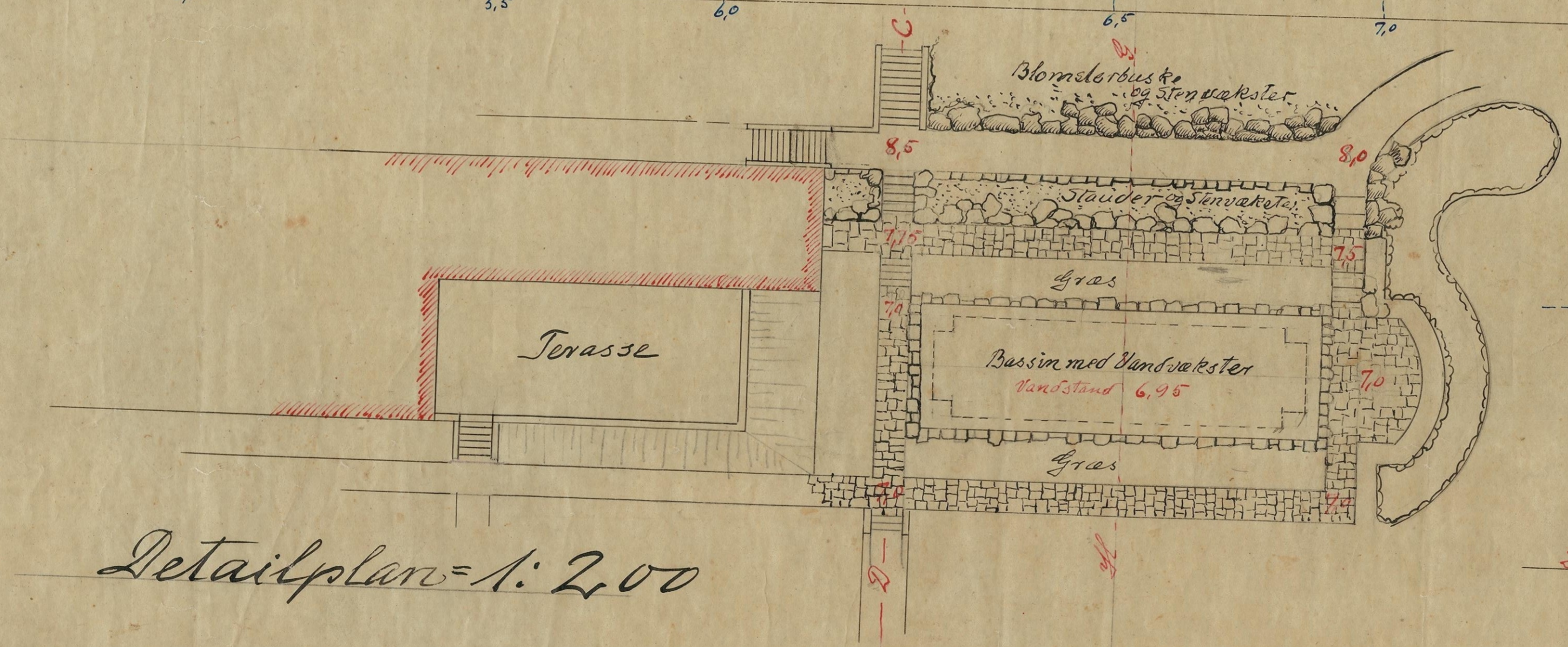
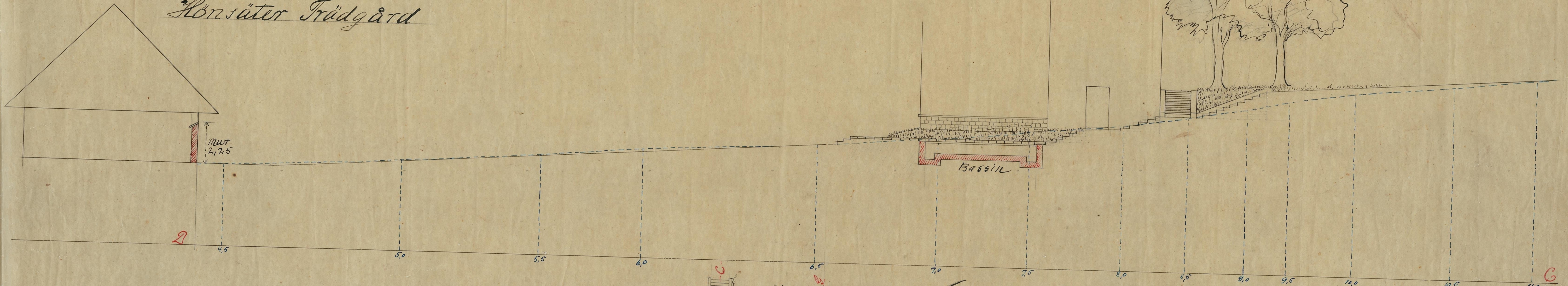
1:50.

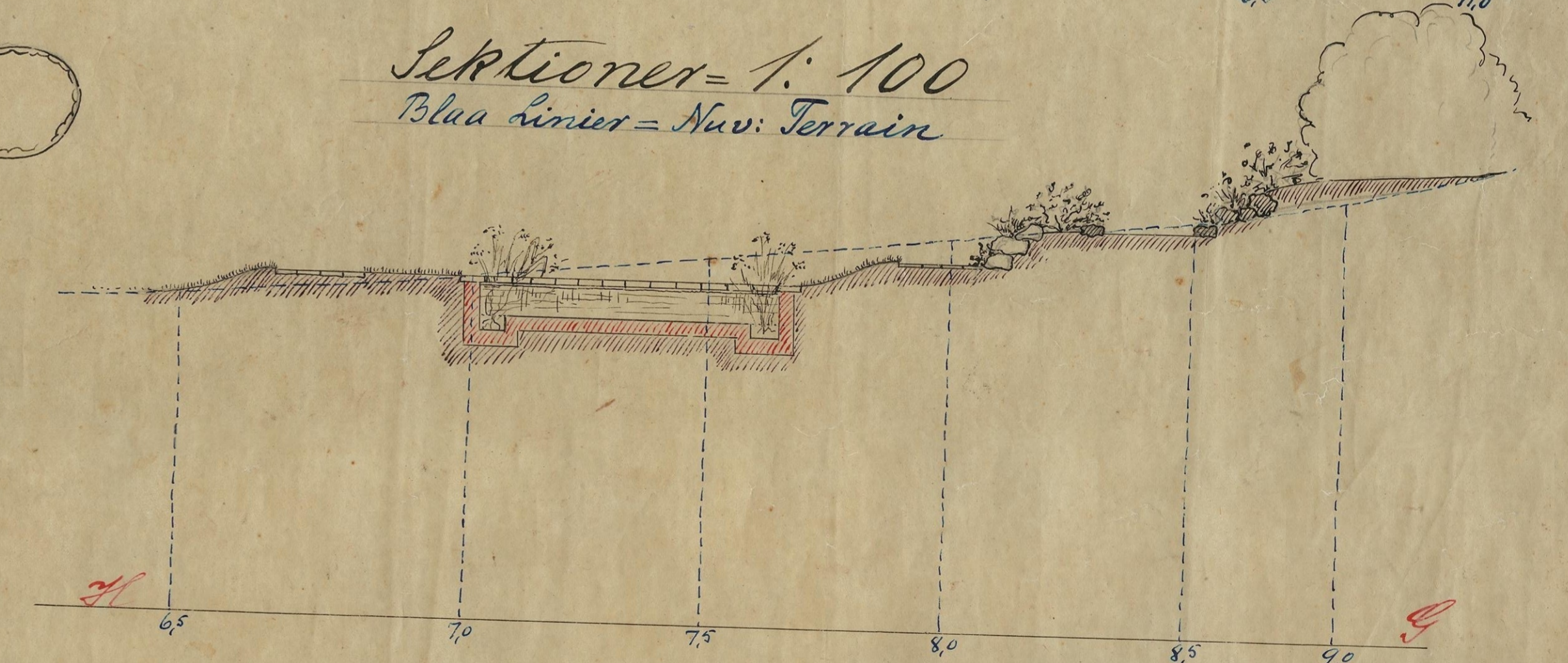

Hörsäter Trädgård

Detailplan = 1:200

Sektioner = 1:100
Blåa linier = Nuvar. Terrain

Hörsäter
Landskaparkitekt
April 1931

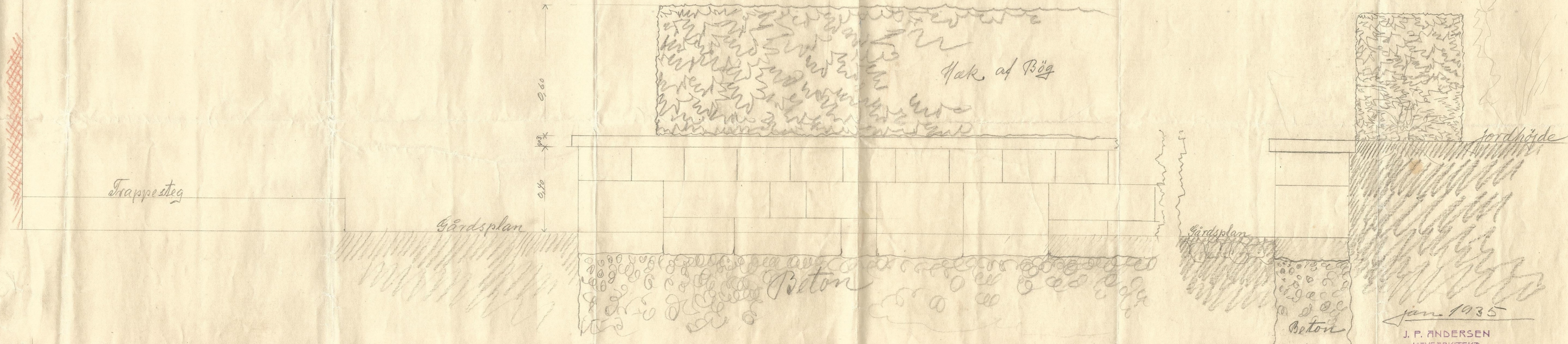

Detalles till Gårdsanlägget vid Hönstätter

Skala 1:10

Trappsteg

Gårdsplan

Hak af Bög

Jordhöjde

Gårdsplan

Beton

Beton

Jan 1935

J. P. ANDERSEN
HÅVÆRARKITEKT
ØEGILIEVEJ 32, VALBY

